

לשון המלחמה

מטס של טיסנים

מתי הופיעו הטיסנים לראשונה בארץ ישראל? מהם שורשיו התנ"כיים של המסוק, מדוע המילה מטס היא חידוש לשוני מהפכני, ובאילו מילים אחרות נאלצו הצנחנים להילחם לפני שהם התבססו בשפה העברית?

ומשט אלא רק מצעד של חיילים, אך אפילו זה לא התקיים בסופו של דבר עקב הצפיפות ברחובות תל-אביב (מכאן שמו "המצעד שלא צעד"). שני המצעדים שלאחר מכן היו בירושלים, ועל פי הסכמי שביתת הנשק אסור היה למטוסי חיל האוויר לטוס בשמי העיר. גם משט, מטעמים מובנים, אי-אפשר היה לקיים בירושלים.

המצעד הרביעי התקיים בתל-אביב, והוא לא רק יצא אל הפועל, אלא גם כלל מטס ומשט שכונו "מפגנים".

המילים "מטס" ו"משט" הופיעו בעיתונות רק 8 שנים מאוחר יותר, במצעד של 1960 שנערך בחיפה. כתב אורי דן במעריב ב-3 במאי 1960: "המטס - כך הוא מכונה בלשון הצבאית - חייב את מפקדת חיל האוויר לתכנון מדוקדק". המשפט הזה הוא עדות ממקור ראשון שצה"ל החדיר את המילה.

ב-1964 התקיים המצעד בבאר-שבע, והכותרת ב"מעריב" בישרה: "מטס בשמי הארץ". יהודה עופר תיאר בכתבה בגיליון 65 של ביטאון חיל האוויר (יולי 1964) כיצד הוכן המטס. כותרת הכתבה הייתה "כך 'התבשל' המטס הגדול" ובין היתר הסביר בה יהודה מהו מטס: מטוסים ש"כלולים בגושים גדולים". ב-1964 עדיין היה צורך להסביר את המילה.

מסוק

המילה "מסוק" היא האחרונה מתחום התעופה שנכנסה לשימוש במקום מילה לועזית. היא נכנסה לשימוש כ-15 שנה לאחר המצאת כלי התעופה הייחודי הזה ב-1943 והחליפה את המילה "הליקופטר". היא נגזרת מהשורש נ-ס-ק שפירושו עלה, המריא. זוהי, למשל, משמעותו בפסוק מספר תהלים: "אם אֶסֶק שָׁמַיִם, שָׁם אֶתֶּה" (תהלים קלט, ח).

קום המדינה המילה והשורש נקלטו סופית.

מטס

המילה "מָטָס" היא האחרונה מהשורש טו"ס שהתקבלה. המשקל של השם הזה (כמו גם "מָנָשׁ וּמָסַח") מעניין ויוצא דופן. אבן שושן מנקד מָטָס - לפי ההגייה המקובלת. הבעיה היא שזהו משקל של שמות מגזרת פ"נ כמו מָכַר (השורש נכ"ר), מָבַט (השורש נב"ט), ואילו שלושת השמות החדשים נגזרים משורש בגזרת ע"ו (טו"ס, שו"ט, טו"ח). לכן אפשר לומר שנוצר כאן משקל חדש שלא היה קודם. לא כולם מקבלים את ההנחה הזאת. "מילון ההווה", המקפיד על גישה תקנית, מנקד מָטָס (כמו מָכַל). הבעיה היא שאיש אינו הוגה כך. המילה פילסה את דרכה בקושי והפכה לשגורה בפי כול רק אחרי שחיל האוויר החליט לאמץ אותה. המטסים וגם המשטים הראשונים כונו בעיתונים "מפגן" - מונח שמשמשים בו עד היום, אך בהקשר מעט שונה (מפגן של חיל האוויר כולל לרוב כמה מטסים).

המטס והמשט הראשונים היו במצעד יום העצמאות הרביעי ב-1952. המצעד הראשון, ב-1949, לא אמור היה מלכתחילה לכלול מטס

טיסן

המילה הופיעה בתחילת שנות ה-40 של המאה הקודמת, כעשר שנים אחרי הופעת הטיסנים ואחרי כניסת השורש טו"ס לשימוש, כפי שהציע ביאליק.

המשקל של "טיסן" הוא נדיר במשמעות הזאת. הוא יצירה של העברית החדשה באמצעות הוספת הסימות I לציון כלי או מכשיר כמו פותחן וגלשן. אולי הוא נבנה על פי המילה המקראית "נחושתן" המציינת מעין מכשיר שבאמצעותו הגן משה על עם ישראל מפני נחשים.

עד 1945 כונה הטיסן "מודל עף". בעיתון "על המשמר" מיום 29.5.1945 במדור "אספורט" כתוב: "בחג השבועות נערכו על הכרמל התחרויות הראשונות בארץ לקביעת הטיסנים (המודלים) הטובים ביותר". היה עדיין צורך לשים בסוגריים את המילה הקודמת המופיעה גם בכותרת: "התחרות הראשונה בארץ למודלים עפים". בהמשך המאמר הטיסן מנצח. בעיתון "דבר" מ-19.11.1948 נכתב: "פרפר וסנונית אינם אלא שמות של טיסנים (ט' חרוקה) קטנים". נראה כי המילה הייתה עדיין נדירה, והיה צורך לציין את אופן הגייתה. לאחר

מסוק משנות ה-40 של המאה הקודמת | המילה "מסוק" היא האחרונה מתחום התעופה שנכנסה לשימוש במקום מילה לועזית. היא נכנסה לשימוש כ-15 שנה לאחר המצאת כלי התעופה הייחודי הזה ב-1943 והחליפה את המילה "הליקופטר".

לשון המלחמה

מעוצמת המכה יעל צונחת לארץ, ואילו סיסרא מאבד את הכרתו ומת. ייתכן שסיסרא בעת נפילתו הפיל את יעל, ואז היא צנחה לארץ, כפי שניתן להבין משירת דבורה שבה מתואר האירוע: "בין רגליה קרע נפל שקב".

לאחר המקרא לא היה השורש צנ"ח בשימוש בלשון העברית עד שלהי המאה ה-19, כאשר הוא חזר אצל הסופרים הקלסיים ובהם גנסי, ברנר, ברדיצ'בסקי וביאליק.

לצבא, כאמור, הוא חדר בקושי רב. המילה הראשונה שהצליחה לחדור הייתה "מצנח". יש להגות אותה מְצַנַח בהיותה במשקל המכשירים, כמו מברג ומחשב.

במאמר בעיתון "המשקיף" מ-11.6.1940 בשם "שבועות - חג הרוח העברי", בתת-סעיף בלשנות, מובאים כמה חידושים דאז וביניהם "מצנח (פאראשוט)". המילה נאבקה שנים רבות בקודמתה - "סוככי נפילה" (תרגום מגרמנית) - וזו נמצאת בעיתונות עד 1952.

בה בעת - ביוני 1940 - חדר גם ה"צנחן". זה קרה בבת אחת, וברור מדוע: כל התחליפים שבהם השתמשו היו לא מוצלחים בעליל: טייס קופץ, סוכך, פאראשוטיסט (המילה הלועזית). לכן המילה "צנחן" ניצחה מיד ודחתה את כולן. הפועל "צנח" הופיע מאוחר הרבה יותר, עם הקמת יחידות הצנחנים הראשונות בצה"ל בקיץ 1948. לפני כן כתבו: ירד, קפץ, נחת. האחראי לבחירת השורש הזה ללשון הצבאית הוא כנראה פרופ' יחזקאל קוטשר שעמד בראש הוועדה ללשון העיתונות. הוועדה הזאת פירסמה בספטמבר 1944 בעיתונים רבים את החלטותיה. בסעיף ב של המלצות שלה כתוב: "פאראשוטיסט - צנחן (ולא סוכך). שם המכשיר: מצנח (מ' פתוחה, נ' צרויה)".

ב-22.2.1946 הופיע בעיתון "דבר" סיפורו של ניצול שואה מליטא בעת שהיה על אדמת גרמניה:

אחרי עבור רגעים מספר עזבו הפקידים הגרמנים את המגרש, ואני אצתי אל הבחור ההוא. פניתי אליו בגרמנית, אבל תכף עברנו לעברית. נודע לי ממנו שהוא צנחן מארץ ישראל. "מה זה צנחן?" - שאלתי לתומי (מילה כזאת לא למדתי בשעתו בבית הספר העברי בליטא). "מאיזה שורש המילה הזאת?" שאלתיו בסקרנות. "מהשורש 'צנח', ביאר לי. הוא אמר לי את שמו וסיפר לי שהנהו קפטן בצבא האנגלי ונלקח בשבי באיטליה אחרי רדתו לשם במצנח.

ד"ר אשר שפיר
בלשן, עורך ומתרגם. מתמחה בלשון
העברית ובסוציולוגיה של הלשון. חיבר
את מדריך העריכה 'ניסוח בעברית'

ב-15.7.1962 כתב נשיא המדינה דאז, יצחק בן צבי, מכתב לנשיא האקדמיה ללשון העברית בזה הלשון: "לפני כשנה וחצי עוררתי שתי שאלות... והשנייה בעניין 'הליקופטר'. אני מקווה לקבל תשובה בדבר הצעתי בעניין השם העברי ל'הליקופטר' - 'מסק' או 'מסוק'."

מצנח וצנחן

גם דרכם של המצנח ושל הצנחן לא הייתה סלולה אל העברית ונאבקו קשות במשך שנים רבות עד שתפסו את מקומם.

השורש צנ"ח הוא מקראי, נדיר אומנם, אבל לא נידח. הוא מופיע שלוש פעמים, מהן פעמיים בניסוח זהה. הסיפור הוא על בתו של כלב בן יפונה, עכסה, שהוא משיאה לעתניאל: "וַיְהִי בְבוֹאָהּ, וַתִּסְתַּהַר לְשֵׂאוֹל מֵאֵת־אֲבִיהָ שְׂדָה, וַתִּצְנַח מֵעַל הַחֲמוֹר; וַיֹּאמְרֵהָ לְכָל, מַה־לָּךְ" (יהושע טו, יח; שופטים א, יד). רוב הפרשנים מפרשים "ותצנח" מלשון נפילה. כך, למשל, הפירוש של מצודת דוד (שני פרשנים מאוחרים מהמאה ה-17, אב ובנו מפראג): "הפילה עצמה מעל החמור לנפול בארץ".

במסכת תמורה, דף טז, עמוד א בתלמוד הבבלי מתקיים דיון על משמעות ה"צניחה" של עכסה, בת כלב בן יפונה. שם הפירוש שניתן הוא: "מיד צועקת". לפי חז"ל "ותצנח" הוא אפוא "ותצווח". הדיון במשמעות המילה מתקיים משום שהשורש הזה כלל אינו מצוי בלשון חז"ל.

הפסוק השלישי - בספר שופטים ד, כא - מוכיח שהמשמעות היא אכן נפילה: "וַתִּקַּח יַעֲלֵז אֶשְׁת־חֶבְרֹן אֶת־יִתְדֵי הָאֶהָל וַתִּשֶׂם אֶת־הַמִּקְבֵּת בְּצִדָּהּ, וַתְּבוֹא אֵלָיו בְּלֵאט, וַתִּתְקַע אֶת־הַיִּתְדֵי בְּרִקְתּוֹ, וַתִּצְנַח בְּאָרְצָה; וַהוּא־נִרְדָּם וַיֵּעַץ, וַיָּמָת". זהו סיפור הריגתו של סיסרא על ידי יעל. סיסרא נס מפני ברק אל האוהל של יעל ושל בעלה, והיא מזמינה אותו, משקה אותו ומציעה לו לנוח. אז היא מוציאה יתד של האוהל ותוקעת אותה בעזרת המקבת (הפטיש) בראשו.

בלשון חז"ל יש לפועל הסיק (בניין הפעיל) משמעות של להעלות באש, להבעיר, להצית: "תנור שהסיקוהו בקש ובגבבה" (משנה שבת ג, ב). מכאן נוסף בספרות של ימי הביניים הביטוי "להסיק מסקנות", כלומר להעלות מסקנות. בעברית החדשה נוסף לכל אלה הפועל "לנסוק" במשמעות של להמריא.

גם בפועל (למשל הסיק או אֶסֶק) וגם ב"מסוק" תמורת הנו"ן בא דגש בסמ"ך, ולכן יש להגות מסוקים ולא כמו מְטוּסִים שהשורש שלהם הוא טו"ס.

המילה "מסוק" מופיעה לראשונה בחוברת מונחים צבאיים ב-1957. בדף המצורף לחוברת נאמר שהיא משקפת את המינוח הצבאי של 1956. את המילה מוצאים בעיתונים מראשית שנות ה-50, אבל לא כדי להחליף את ההליקופטר, אלא כדי לציין סוגים מסוימים של מטוסים.

בעיתון "הצופה" מ-28.12.1953 נכתב בכתבה שכותרתה: "קונסטליישן רביעי לאל על יגיע בחודש הבא": "המטוס הרביעי של חברת אל על, מסוק קונסטליישן בעל ארבעה מנועים, עומד להגיע לישראל במשך חודש". אין לי הסבר אם יש סיבה לשימוש ב"מסוק" ולא ב"מטוס" כפי שנעשה בראשית המשפט. המילה במשמעות של הליקופטר מופיעה לראשונה בעיתון "חרות" ב-1.8.1958 בתיאור של יום חיל האוויר. ליד המילה "מסוק", בסוגריים, נכתב "הליקופטר" - למען הסר כל ספק. במהדורה השמינית של מילון אבן שושן מ-1961 מופיעה המילה רק בכרך המילואים.

ב-15.7.1962 כתב נשיא המדינה דאז, יצחק בן צבי, מכתב לנשיא האקדמיה ללשון העברית בזה הלשון: "לפני כשנה וחצי עוררתי שתי שאלות... והשנייה בעניין 'הליקופטר'. אני מקווה לקבל תשובה בדבר הצעתי בעניין השם העברי ל'הליקופטר' - 'מסק' או 'מסוק'."

בתשובת המזכיר המדעי של האקדמיה נכתב: "ההצעה לקבוע 'מסק' או 'מסוק' במקום 'הליקופטר' נידונה ונדחתה לפני שנים בוועדת המונחים מטעם חיל האוויר". לאחר מכן הוא נכנס לפירוט של משמעויות והוא מסיים שהעניין עוד יובא לדיון. הדיון הזה נמשך 38 שנים. המילה אושרה לבסוף ב-2000, אף שהאקדמיה עצמה אישרה כבר ב-1985 את הביטוי "מנחת מסוקים".